

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií – Soudobé dějiny

Bakalářská práce

2018

Kateřina Tylová

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií – Soudobé dějiny

Kateřina Tylová

**Specifický vývoj Jugoslávie po 2. světové válce a
různé pohledy na samosprávný socialismus**

Bakalářská práce

Praha 2018

Autor práce: **Kateřina Tylová**

Vedoucí práce: **PhDr. František Šístek, PhD.**

Rok obhajoby: **2018**

Bibliografický záznam

TYLOVÁ, Kateřina. *Specifický vývoj Jugoslávie po 2. světové válce a různé pohledy na samosprávný socialismus*. Praha, 2018. 97 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Vedoucí diplomové práce PhDr. František Šístek, PhD.

Abstrakt

Bakalářská práce pojednává o specifickém vývoji poválečné Jugoslávie, konkrétně o samosprávném socialismu, který lze chápat jako hledání nové cesty ke komunismu. S touto problematikou úzce souvisí historický kontext poválečného vývoje, kde se díky roztržce se Sovětským svazem zformovala tato potřeba nastavení nového systému, který bude novou a lepší cestou socialismu. Postavení Jugoslávie bylo značně zkomplikované vyloučením ze sovětské sféry vlivu, nicméně to byla příležitost pro budování vztahů se Západem a vytvoření si své vlastní politické pozice. Práce se zabývá působením samosprávného systému a také možnou souvislostí s rozpadem Jugoslávie v 90. letech.

Abstract

This bachelor thesis focuses on the specific development of post-war Yugoslavia, especially about self-governing socialism which can be considered as finding the new way of socialism. This issue is closely related with historical context of post-war development. Thanks to the conflict with Soviet Union the need of settling new political system could be the way of better fitting socialism. The status of Yugoslavia was considerably more complicating due to exclusion of the Soviet sphere, however, it was a new opportunity.

Klíčová slova

Dějiny Jugoslávie, Josip Broz Tito, samosprávný socialismus, marxismus, ideologie, titoismus, kult osobnosti

Keywords

History of Yugoslavia, Josip Broz Tito, self-management, marxism, ideology, titoism, cult of personality

Rozsah práce: 62 284

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil/a jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne

Kateřina Tylová

Poděkování

Tímto bych ráda poděkovala vedoucímu této práce, panu PhDr. Františkovi Šítkovi, PhD., za jeho cenné rady, trpělivost i vstřícný přístup při vedení mé bakalářské práce. Děkuji také panu doc. PhDr. Jiřímu Vykoukalovi, CSc., především za jeho pečlivý dohled a konstruktivní poznámky.

Institut mezinárodních studií
TEZE BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Jméno

Kateřina Tylová

E-mail

Katerina.tyl@gmail.com

Semestr a školní rok zahájení práce:

4.semestr, 2015/2016

Semestr a školní rok ukončení práce:

7. semestr, 2017/2018

Vedoucí bakalářského semináře

doc. PhDr. Jiří Vykoukal, CSc.

Vedoucí práce

PhDr. František Šístek, PhD.

Název práce

Specifický vývoj Jugoslávie po 2. světové válce a různé pohledy na samosprávný socialismus

Charakteristika tématu práce: (max. 10 řádek):

Práce pojednává o specifickém vývoji Jugoslávie po 2. světové válce, zejména je tím myšleno období po roztržce se Sovětským svazem, kdy byla země odtržena od východního bloku a byla nucena hledat svou vlastní, novou cestu k socialismu. Samosprávný systém byl východiskem, které mělo ukázat, že lze dělat socialismus jinak než stalinistickým způsobem. Cílem práce je objasnit, v čem tento systém spočíval, do jakého historického kontextu zapadal a jaké na něj byly reakce. Názory na systém jsou různé, vzhledem k době vzniku i politické orientace autorů.

Zdůvodnění úprav a změn od zadání do odevzdání práce: (max. 10 řádek)

Úpravy proběhly zejména v určení tématu - zpočátku bylo moc široké. Postupem času se téma konkretizovalo pouze na samosprávný systém. Práce byla doplněna o kvalitní zdroje, díky kterým lze interpretovat i různá hlediska samosprávy.

Struktura práce:

Práce je rozdělena na dvě části.

1. teoretický úvod do problematiky, v němž je nastíněn historický kontext v Jugoslávii a dále specifika samosprávného socialismu
2. tato kapitola je členěna podrobně do několika podkapitol, přičemž se zabývá teorií samosprávného socialismu z pohledu samotných ideologů režimu, dále představuje názory na samosprávný systém – z hlediska dobových názorů historiků, ale i ty novodobé.

Prameny a literatura (výběrová bibliografie, max. 30):

PIRJEVEC, Jože: Jugoslávie 1918 – 1992: vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie. Argo, Praha 2000, 537 stran. ISBN 80-7203-277-1

PELIKÁN, Jan et. al: Dějiny Srbska. NLN, Praha 2013, 677 stran. ISBN 978-80-7422-217-7

CABADA, Ladislav, KOLARČÍKOVÁ, Markéta: Balkánské komunismy. Libri, Praha 2016, 234 stran. ISBN 978-80-7277-556-9

ŠESTÁK: Dějiny jihoslovanských zemí. Praha, NLN 1998, 756 stran. ISBN 80-710626-9

VYKOUKAL, LITERA, TEJCHMAN: VÝCHOD. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku. Praha, Libri 2000, 860 stran. ISBN 80-85983-82-6

KOHOUT, Luboš: Specifika socialistického vývoje Jugoslávie 1941-1956. Universita Karlova, Praha 1968, 150 stran.

CABADA, Ladislav: Byla Jugoslávie totalitním státem? In: Budil Ivo T.: Totalitarismus. Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni, Plzeň 2005, 115 stran, ISBN 80-903412-3-3

KARDELJ: Komunistická strana Jugoslávie: V boji za novou Jugoslávii, za lidovou moc a socialismus. ÚV KSJ, Bělehrad 1946, 87 stran

KARDELJ: Poznámky o naší společenské kritice, Svoboda, Praha 1966, 186 stran

RUSINOW, Dennison: The Yugoslav Experiment 1948-1974. C. Hurst and Company, Londýn 1977, 410 stran, ISBN 0-903983-65-6

BELLOF, Nora: Tito's flawed legacy. Yugoslavia and the West: 1939 – 84. Victor Gollancz Ltd, Londýn 1985, 287 stran, ISBN 0-575-03668-0

PAVLOWITCH, Stevan K.: The Improbable Survivor. Ohio state university press, Columbus 1988, 167 stran, ISBN 0-8142-9486-4

WOODWARD, Susan L.: Socialist unemployment: the political economy of Yugoslavia, 1945-1990. Princeton University Press, Princeton 1995, 443 stran, ISBN 0-691-08645-1

ALLOCK, John B.: Explaining Yugoslavia. Columbia University Press, New York 2000, 499 stran, ISBN 0-231-12054-0

Podpis studenta a datum

Schváleno	Datum	Podpis
Vedoucí práce		
Vedoucí bakalářského semináře		
Garant oboru		

Obsah

Úvod.....	2
1. Samosprávný model socialismu	4
1.1. Historický kontext – vývoj v Jugoslávii	4
1.2. Samosprávný socialismus – teorie systému.....	7
2. Různé pohledy na samosprávný socialismus	13
2.1. Doboví představitelé a teoretici	13
2.2. Samosprávný socialismus pohledem historiků.....	19
2.2.1 Dobové názory	20
2.2.2. Současné názory	23
Závěr.....	29
Summary	30
Použitá literatura	32

Úvod

Jugoslávie a její vývoj po 2. světové válce je velmi zajímavým a specifickým materiálem pro další zkoumání. Specifikum tohoto vývoje spatřuji především ve vnímání jugoslávské role ve společnosti po válce a následné související události, které gradují tzv. roztržkou se Sovětským Svazem. Odlišné pojetí socialismu se v případě Jugoslávie projevilo budováním tzv. samosprávného socialismu. Tento systém samosprávy byl neobvyklým příkladem, jak lze uvažovat o socialismu nestalinského typu. Tento systém měl svůj ekonomický i společenský přesah, který nemá v socialistických zemích východního bloku obdobu. Samospráva a její budování bylo koordinováno hlavními teoretiky režimu, kteří se rádi vraceli k raným létům Marxe a jeho teoriím se snahou pochopit komunismus v jeho původní podobě.

Cílem této bakalářské práce je objasnit, jak tento systém samosprávy fungoval a proč byl zaveden. Na samosprávný socialismus existuje spousta názorů, ať už kladných, či velmi kritických. V bakalářské práci se budu zabývat výkladem samosprávného systému a také jeho hodnocením. Vybráno bylo několik autorů, kteří se zabývali historií Jugoslávie 20. století. Pro účel selekce různých názorů na samosprávný systém byli vybráni autoři doboví (tj. autoři, kteří své názory na samosprávu publikovali v 70. a 80. letech, tedy v době, kdy systém stále fungoval) a také autoři současní (tj. autoři, kteří své názory publikovali po rozpadu Jugoslávie v době, kdy už systém nefungoval a bylo možné jej hodnotit s určitým odstupem). V této problematice se nabízí otázka, jak samosprávný systém ve společnosti rezonoval a zda i on sám nebyl jednou z příčin pozdějšího rozpadu Jugoslávie. V tomto problému se většina odborných studií opírá o známé problémy s nacionalistickými tendencemi, ovšem byl rozpad způsobem pouze tímto? Samosprávný socialismus provázel Jugoslávii po celou dobu své novodobé existence, a proto by bylo přínosné podívat se na tento problém i z tohoto pohledu.

V první kapitole práce se zaměřím na samosprávný socialismus z hlediska jeho historie a průběhu a historického kontextu, který je dle mého názoru důležitým úvodem k dané problematice. Historicky je totiž nutné pochopit, proč vůbec Jugoslávie k takovému kroku přistupovala, což úzce souvisí mimo jiné s jugoslávským postavením, které si země jasně vydobyla již za války. V další kapitole se pokusím nastínit některé názory na samosprávný socialismus, přičemž jsem tuto kapitolu rozdělila na dvě časová

období. První obsahuje pohled na systém samotných teoretiků systému, kteří byli jeho součástí. Jako hlavní postavy k interpretování byli vybráni Edvard Kardelj a Milovan Djilas. V další části této kapitoly byly vybrány některé názory historiků či politologů na systém samosprávy, kteří mohli problematiku zhodnotit s určitým odstupem či nadhledem. V závěru práce zhodnotím celkový pohled na samosprávný socialismus a jeho přínosy či naopak zápory pro tehdejší fungování společnosti a vliv systému na soudržnost federace v souvislosti s jejím rozpadem.

V bakalářské práci bude použita především přímá metoda výzkumu. Jako základní faktografická literatura byla použita publikace slovinského historika Jože Pirjevce – Jugoslávie 1918 -1992, která shrnuje nejkomplexněji dějiny Jugoslávie, ale i problematiku samosprávného systému. Dále jsem použila zpracování dějin Srbska od docenta Miroslava Tejchmana. Kniha sice nahlíží pouze na území Srbska, ale vzhledem k provázanosti jednotlivých jugoslávských republik byla tato kniha použitelná i jako zdroj pro tuto práci, přičemž nejvíce právě v teorii samosprávy.

Dalším zdrojem pro analýzu politiky Jugoslávie byla velmi přínosná publikace od kolektivu autorů Cabady a Kolarčíkové – Balkánské komunismy. Dalšími důležitými autory, kteří přispěli k diskusi o hodnocení samosprávného systému jsou Nora Beloff, Dejan Jović či Stevan Pavlowitch. Beloff je známá svou kritičností, se kterou hodnotila samosprávný systém, Jović se zabývá především konečným rozpadem federace a zkoumá jej z více pohledů, než jen z toho nacionalistického.

Samotné zpracování otázky samosprávného socialismu je v českém prostředí zpracována v literatuře především jakou součástí všeobecných dějin Jugoslávie. Detailněji se problémem zabývají zahraniční autoři, kteří poukazují na různé pohledy na samosprávný socialismus. V práci jsou zařazené práce z 80. let, kdy byl pohled na jugoslávský systém daný bezprostředně po jeho největší době působnosti, tak i práce, které hodnotí systém s odstupem času. Takovýto výběr literatury je důležitý zejména pro pochopení souvislostí a různých názorů, které operují například i s otázkou rozpadu Jugoslávie.

1. Samosprávný model socialismu

1.1. Historický kontext – vývoj v Jugoslávii

Specifické postavení Jugoslávie se historicky formovalo již od 2. světové války, kdy se na území Jugoslávie začal utvářet partyzánský odboj – komunističtí partyzáni. Na území Srbska fungovala skupina četníků, kteří bojovali za jednotné velké Srbsko. S postupným oslabováním pozic četníků se prosazoval komunistický partyzánský odboj, který ovládal stále rozsáhlejší území. Základ pro tvorbu rovnostářské komunistické společnosti byl položen. Je však nutno říci, že poválečný vývoj v Jugoslávii sice směřoval ke komunismu, nicméně se vznikem AVNOJ to nebylo až tak jednoznačné, členové nebyli pouze z komunistické strany, avšak komunisté měli stále převládající vliv. Nelze tedy mluvit o útvaru, jenž by byl výrazem naprosté svobodné vůle národů Jugoslávie.¹ AVNOJ byl hlasatelem myšlenek o budoucí a lepší Jugoslávii, která bude sociálně a národnostně spravedlivá, včetně rovnosti pohlaví. Již během války, kdy AVNOJ vznikl, bylo jasné, že Jugoslávie nebude satelitním státem Sovětského svazu. AVNOJ byl pro Tita úspěchem, měl k dispozici živý organismus s vlastními politickými cíli a myšlenkami a mohl být plnohodnotným partnerem pro budování socialismu.² Nutností bylo připravit v jednotlivých zemích takové struktury, které by umožnily vznik plánované federace národů. V Chorvatsku to byl například ZAVNOH (Antifašistická rada národního osvobození Chorvatska), ve Slovinsku OF (Osvobodilna fronta).³ Prostřednictvím těchto orgánů si v jednotlivých republikách komunisté získávali vliv a přehled o tamní politické situaci. Rozpory však panovaly mezi samotnými komunisty, a to především v otázkách osobních ambicí či lokálního patriotismu.

Jugoslávie působila jako lidové zřízení, nicméně koncem války pokračovala komunistická moc v dalším aplikování stalinského modelu.⁴ Za války Tito často mluvil o tom, že se Jugoslávie nevrátí ke starým pořádkům. Čím dál větší centralismus, byrokracie a mocenské struktury toho však nebyly důkazem. Jugoslávie byla státem, který byl řízen jednou stranou – veškerá moc se koncentrovala v rukou nejvyšších stranických špiček. Tito neustále opakoval, že komunismus je sjednocující silou nové Jugoslávie, kde bude mít každá republika stejná práva. Tuto myšlenku se snažil

¹ PIRJEVEC, Jože: *Jugoslávie 1918 – 1992: vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie*. Argo, Praha 2000, s. 146

² Tamtéž, s. 147

³ Tamtéž, s. 155

⁴ PELIKÁN, Jan et. al: *Dějiny Srbska*. NLN, Praha 2013, s. 461

prosazovat a uskutečňovat, nicméně suverenita jednotlivých republik byla diskutabilní a spíše povrchová vzhledem k centralistické povaze komunistické strany.⁵ Centrem moci bylo hlavní město Bělehrad, odkud řídila komunistická strana všechny důležité politické, hospodářské i kulturní aktivity.

Změny, které prováděla Titova skupina, probíhaly na území všech republik Jugoslávie. Došlo například k zestátnění veškerého nerostného bohatství, průmyslových podniků a bank (velká část bankovníctví byla zestátněna již před válkou). Stát měl tedy v rukou 80 % veškeré průmyslové kapacity, bankovníctví, velkoobchod i zahraniční obchod.⁶ Piliře státu však zůstaly nezměněny – strana, armáda a tajná policie. Rozdíl mezi Titovou Jugoslávií a diktaturou krále Alexandra nebyl ve své podstatě velký.⁷ Stalinistický model vládnutí, který Jugoslávie po válce razila se značnou urputností, ilustroval také vznik organizace tajné policie OZNA (Odelenje zaštite naroda). OZNA byla tajná policie složená ze členů strany, přičemž byla vyškolená specialisty ze sovětských tajných služeb.⁸ Společenský život byl touto organizací kontrolován a řízen, často lze mluvit o teroru a strachu, který vnášela do každodenního života obyvatel. Důležitým mezníkem bylo schválení nové ústavy z ledna 1946. Ústava na první pohled zachovávala základní svobody – svobodu tisku, projevu či shromažďování. Za těmito zdánlivými svobodami se ale skrývala kopie stalinistické ústavy z roku 1936, která byla určena hlavně k upevnění diktatury proletariátu.⁹ Samotný text ústavy se také vyhýbal slovům socialismus či komunismus. Vrcholným představitelem moci měl být lidový parlament, avšak skutečnost byla taková, že parlament byl jakýmsi chabým schvalovatelem zákonů a dekretů, který již byly schváleny KSJ, která měla absolutní moc.

Jugoslávské sebevědomí v otázkách budování socialismu nemělo mezí. Tyto tendence se objevovaly už za války, výrazněji poté v poválečném světě. Dle poválečného vývoje se může zdát, že Jugoslávie nastolí stalinský režim s tím, že bude dalším spojencem Moskvy, ale ve smyslu sovětského satelitu tak, jako ostatní státy východní a střední Evropy. Jugoslávie byla hrdá na to, že nebyla osvobozena Rudou

⁵ PELIKÁN, Jan et. al: *Dějiny Srbska*, s. 461

⁶ Tamtéž, s. 461

⁷ PIRJEVEC, Jože: *Jugoslávie 1918 – 1992: vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie*, s. 175

⁸ PELIKÁN, Jan et. al: *Dějiny Srbska*, s. 463

⁹ PIRJEVEC, Jože: *Jugoslávie 1918 – 1992: vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie*, s. 185

armádou a měla vlastní partyzánský odboj. Lze tedy vyvozovat, že Jugoslávie měla ambice k tomu, aby se stala rovnoprávným státem a partnerem Sovětského svazu, ke kterému zároveň chovala obrovský obdiv. Tato vzpurnost Jugoslávie vůči Sovětskému svazu se ve vzájemných vztazích musela projevit. Pomyslným vrcholem vzájemných neshod může být Titoova snaha udělat z Bělehradu centrum lidově demokratických států a být tak protivníkem Moskvy.¹⁰ Tito zároveň pomýšlel na vytvoření nové federace s Bulharskem a dále si vytvářel kontrolu nad Albánií a uzavíral smlouvy s dalšími státy bloku – s Maďarskem, Československem, Polskem a Rumunskem.¹¹ Nezastíral to, že jeho vize socialismu je jiná než Stalinova. KSJ se dle Tita dostala k moci novým a revolučním způsobem, může tedy být příkladem pro ostatní lidově demokratické státy. Stalin nemohl dopustit, aby se naplnil pro něj tento černý scénář. Vymyslel tedy jakýsi plán politické hry, která měla Jugoslávii usměrnit a podvolit Sovětskému svazu. Jedná se například o nucené podepsání smlouvy s Moskvou, v níž se Jugoslávie zavázala k tomu, že bude svou zahraniční politiku řešit nejprve se Sovětským svazem. Dále došlo k vypovězení smlouvy o hospodářské spolupráci, bez které by bylo velmi těžké splnit první pětiletku.¹² Tito ovšem ničemu neustupoval a bránil se výroky, které tvrdě odsuzovaly schéma, dle kterého by se měly řídit všechny státy, ve kterých se buduje socialismus – nelze budovat socialismus dle něčích vzorů a nebrat ohled na tradice a poměry ve vlastním státě.¹³ Po tomto vyostření vztahů přišla událost známá pod pojmem „roztržka“, kdy se během krátké doby naprosto obrátily vztahy mezi Jugoslávií a Sovětským svazem. Moskva si nechala Informbyrem posvětit svou kritiku Jugoslávie, kterou ovšem jugoslávské vedení nechtělo přijmout. Spor se vyostřil do takové míry, že Jugoslávie byla izolována a vyloučena ze společenství ostatních socialistických zemí. Tito a jeho režim se stal jakýmsi symbolem revizionismu, dokonce dostal označení „titoismus“. Titoismus byl dle Pavlowitche pouze důsledkem, a ne příčinou střetu se Stalinem.¹⁴

Všechny tyto historické události můžeme vnímat jako předzvěst systému, který se nazývá samosprávný socialismus. V době po roztržce se v jugoslávském vedení začaly objevovat názory, že je třeba korigovat dosavadní postupy v budování socialismu

¹⁰ PIRJEVEC, Jože: *Jugoslávie 1918 – 1992: vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie*, s. 203

¹¹ Tamtéž, s. 203

¹² Tamtéž, s. 207

¹³ Tamtéž, s. 207

¹⁴ PAVLOWITCH, Stevan K.: *The Improbable Survivor*. Columbus, 1988, s. 41

a dále se distancovat od sovětských hospodářských postupů.¹⁵ Neúspěchy v hospodářství a stále klesající životní úroveň obyvatelstva byla připisována centralizovanému řízení a plánování ekonomiky. Bylo tedy nutné hledat cesty k novému systému, pokud se tento sovětský neosvědčil. Došlo ke zrodu „jugoslávského experimentu“, který byl chápán jako nejlepší výklad marxismu a jelikož se direktivně řízený systém neosvědčil, bylo třeba nahradit ho systémem samosprávným¹⁶.

1.2. Samosprávný socialismus – teorie systému

Samosprávný socialismus, jako zvláštní druh socialistického zřízení, bývá spjat s Jugoslávií především díky roztržce se Sovětským Svazem a následnému vývoji. Nový systém byl propagován jako alternativa k tomu sovětskému. Měla ho charakterizovat nebyrokratická sociální demokracie, decentralizace a také řízení dělníky.¹⁷

I přes jeho specifické rysy se řadí spíše ke komunismům balkánským, jelikož k nim bude mít i nadále blíže než například ke komunismům středoevropským.¹⁸ Režim naplňuje znaky silně personalizované diktatury, v případě Jugoslávie se samozřejmě váže k osobnosti Josipa Broze Tita. Ovšem nelze jednoznačně označit Tita za jediného vůdce, zpočátku se hovoří o „kvadrumvirátu“ komunistických vůdců, přičemž každý reprezentoval jednu etnickou skupinu v Jugoslávii (Slovinec Kardelj, Chorvat Tito, Černohorec Djilas a Srb Ranković).¹⁹ Nejvýraznější osobou s postupně zbudovaným kultem osobnosti se stal Tito díky tomu, že svou pozici neustále posiloval, mj. díky konfliktům s ostatními členy vedení či ambiciózní zahraniční politikou. Jeho pozice se samozřejmě formovala již dříve a vyplývala z jeho vedení komunistické strany a válečného odboje.

Dle autorů Cabady a Kolářčikové je nutné pro pochopení celého jugoslávského systému analyzovat nejen vlastní politický systém, ale i osobnost samotného Tita²⁰. Tři zásadní specifika spočívají dle autorů v osobnosti Tita, ve vývoji Jugoslávie po roce 1953 a ve specifické snaze o řešení národnostní otázky v rámci Balkánu.

¹⁵ PELIKÁN, Jan et. al: *Dějiny Srbska*, s. 470

¹⁶ Tamtéž, s. 470

¹⁷ WOODWARD, Susan L.: *Socialist unemployment: the political economy of Yugoslavia, 1945-1990*. Princeton University Press, Princeton 1995, s. 161

¹⁸ CABADA, Ladislav, KOLARČIKOVÁ, Markéta: *Balkánské komunismy*. Libri, Praha 2016, s. 9

¹⁹ Tamtéž, s. 13

²⁰ Tamtéž, s. 124-125

Jugoslávská nová ústava byla schválena 31.1.1946. Ústava čerpala především ze sovětské ústavy z roku 1936 a vytvořila z Jugoslávie centralizovaný stát na principech tzv. demokratického centralismu.²¹ Toto zřízení způsobilo, že veškerá rozhodnutí vycházela ve výsledku z jediného centra – z politbyra KSJ či později z SKJ. Dá se říci, že Jugoslávie kopírovala sovětský model, a to ještě rychleji a důsledněji, než ostatní východoevropské státy (zejména co se týče likvidace buržoazie a nastavení principů v hospodářství).²²

Tito si vybudoval pozici, která mu zaručila téměř neomezené možnosti - Titův kult osobnosti byl velmi výrazný, přičemž byl neustále přizívován Titovou taktikou v domácí i zahraniční politice, vrcholem byla roztržka se Sovětským svazem. Po vyloučení KSJ z Informbyra a odtržením Jugoslávie z bloku ostatních komunistických stran pod sovětským vlivem, se začalo „účtovat“ s tzv. titoisty.²³ Naopak Jugoslávie se tvrdě vypořádávala se stoupenci prosovětské linie. Represe vůči stalinistům byly velmi nemilosrdné až brutální. Mohlo by se zdát, že se jugoslávský režim po rozchodu se stalinismem liberalizuje, ale nebylo to pravdou.²⁴ Tito dokonce chtěl dát najevo, že on je tím vůdcem, který pokračuje v ideách marxismu-leninismu. Samotný režim byl tvrdě socialistický, ve své podstatě stále stejně tvrdý, jako ten stalinistický. Po roztržce byl kladen důraz na zrychlení kolektivizace, kdy byla tvořena selská pracovní družstva, a to za často brutálních podmínek.

V době vrcholu kolektivizace, v roce 1951, se od stalinistických vzorů ustupovalo a zemědělství se velmi liberalizovalo, bylo umožněno vrátit se zpět k soukromým statkům. V tomto případě byly vyjádřeny pochybnosti o tom, že není možné, aby se v průmyslu budoval socialismus a na vesnici kapitalismus.²⁵ Ekonomická situace po roce 1948 nebyla příznivá, přerušení kontaktů se Sovětským svazem zapříčinilo hospodářské embargo ze strany komunistických režimů ve východní Evropě. Režim se začal postupně rozevírat, stalinský model nebyl v Jugoslávii udržitelný. Došlo k několika decentralizačním opatřením – například byla zrušena pracovní místa zbytečných úředníků, došlo k omezení kompetencí svazové vlády a upustilo se od

²¹ CABADA, Ladislav, KOLARČÍKOVÁ, Markéta: *Balkánské komunismy*, s. 141

²² PAVLOWITCH, Stevan K.: *The Improbable Survivor*, s. 17

²³ Tamtéž, s. 18

²⁴ CABADA, Ladislav, KOLARČÍKOVÁ, Markéta: *Balkánské komunismy*, s. 147

²⁵ PIRJEVEC, Jože: *Jugoslávie 1918 – 1992: vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie*, s. 244

brutálních metod stalinismu.²⁶ Zároveň zemi ovládal silný militarismus, kterému byla věnována velká část rozpočtu. Zřejmě šlo o strach z případného útoku Sovětského svazu či o strach z přílišného vlivu Západu, jež by mohl narušit komunistické ideje.

Jako příkladný experiment nového směřování jugoslávského socialismu lze uvést zákon o dělnických radách, jež byl přijat roku 1950.²⁷ Vycházel z teze o postupném odumírání státu, kde jde o postupující decentralizaci a předání továren do rukou dělnictva. Konkrétně se jednalo o předání přímé správy do rukou výrobních kolektivů, které byly představovány radami pracujících. Rady pracujících byly voleny přímo zaměstnanci daného podniku, přičemž samotné rady si dále volily užší vedení. V absolutním vedení byl ředitel rady pracujících, který na radu dohlížel. V případě, že by ředitel nesouhlasil s kroky rady, vkládal se do věci stát. Práce rady spočívala v plánování výroby, v kontrole účetnictví, rozhodování o mzdách, výdajích i rozdělení zisku.²⁸

Samosprávný systém v podobě, ve které zde vznikl, nevycházel z třídního boje. Ve své podstatě neměli dělníci pravomoci na to, aby výrazně rozhodovali o dění v podniku – moc se stále dělila mezi komunistickou stranu a stát. Státní orgány se nechtěly zbavovat svých pravomocí, a tak vznikl stav, kdy měla samosprávná teorie vždy předstih před praxí. Současně se vedl boj proti byrokracii a centralismu.²⁹

Nicméně už tento odklon byl velmi významný, jelikož se vymykal zvyklostem v Sovětském Svazu a vrhl na jugoslávský systém jakýsi příznak liberálnosti. Další kroky k uvolnění režimu se daly očekávat a také přišly v podobě změny trestního zákona, zmírnění postoje vůči náboženským institucím, či ve zrušení nucených prací pro politické vězně, přičemž mnoho z nich získalo amnestii.³⁰ Již v roce 1950 prohlásil Tito: „*teror není správný. My budujeme socialismus pro lidi. Musí to být socialismus s lidskou tváří.*“³¹ Termín „socialismus s lidskou tváří“ byl hojně užíván o řadu let později, a to v souvislosti s reformními kroky v Československu. Předáci režimu byli velmi přesvědčení a odhodlaní vzdát se stalinských způsobů. Nicméně opomíjeli

²⁶ CABADA, Ladislav, KOLARČIKOVÁ, Markéta: *Balkánské komunismy*, s. 149

²⁷ PIRJEVEC, Jože: Jugoslávie 1918 – 1992: vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie, s. 237

²⁸ PELIKÁN, Jan et. al: *Dějiny Srbska*, s. 471

²⁹ Tamtéž, s. 471

³⁰ PIRJEVEC, Jože: Jugoslávie 1918 – 1992: vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie, s. 238

³¹ citováno z: PIRJEVEC, Jože: Jugoslávie 1918 – 1992: vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie, s. 238

důležitou oblast, a to samotný trh. Představy o rychlém průmyslovém růstu a jeho budování zcela zastínily potřeby obyvatelstva a obecně poptávku po zboží. Jugoslávie často využívala finančních pomoci od Západu, která ale skončila v dotování těžkého průmyslu, a ne u strádajících obyvatel.³²

Dalším krokem bylo předání důležitých pravomocí jednotlivým republikám – například v oblasti plánování a hospodářské politiky. Samosprávný mechanismus se projevil i v politických kruzích. Podstatně se zmenšil stranický aparát, komunistická strana neměla působit direktivně, ale měla svou vedoucí roli obhajovat pomocí ideového a politického působení.³³ Dalším orgánem byl Socialistický svaz pracujících lidu Jugoslávie (dříve Národní fronta Jugoslávie), který měl být jakýmsi zastupujícím orgánem všeho lidu bez ohledu na ideologii – jedinou podmínkou bylo to, aby členové přijímali obecné socialistické cíle. Svaz byl prakticky hlasem lidu, shromažďoval a koordinoval různé požadavky a umožňoval občanskou součinnost při řešení různých politických a společenských otázek.³⁴

Změny nastaly i u nejvyšších státních orgánů, a to novou ústavou z ledna 1953. Tito získal obrovské pravomoci. Federální vláda se změnila na svazové sekretariáty, došlo ke sloučení poslanecké sněmovny a rady národností v jednu komoru, druhou komoru tvořila rada výrobců. Nová ústava charakterizovala zemi jako „socialistický demokratický svazový stát suverénních a rovnoprávných republik“.³⁵ Zjednodušeně lze říci, že občané dostali více pravomocí v samosprávě ve výrobních podnicích a v samosprávě pracujících ve městech a obcích. Stát se staral o udržení socialistické myšlenky, obranu, zahraniční politiku, ale také o samosprávnou demokratickou svobodu a práva člověka. Režim ovšem neprestal být komunistický, vládnoucí elita si stále uchovala pravomoci k tomu, aby mohla ovládat politický i hospodářský život. Jugoslávský systém byl mnohdy označován za „administrativně samosprávný socialismus“.³⁶

Léta 1953 – 1958 můžeme vnímat jako období, v němž došlo k formaci režimu, který přetrvával v Jugoslávii další tři desetiletí.³⁷

³² PIRJEVEC, Jože: Jugoslávie 1918 – 1992: vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie, s. 239

³³ PELIKÁN, Jan et. al: Dějiny Srbska, s. 472

³⁴ Tamtéž, s. 472

³⁵ cit. PELIKÁN, Jan et. al: Dějiny Srbska, s. 473

³⁶ Tamtéž, s. 473

³⁷ ŠESTÁK, Miroslav et al.: Dějiny jihoslovanských zemí. NLN, Praha 2009, s. 520

Rok 1953 byl pro celý východní blok rokem přelomovým. Smrt Stalina zasáhla celou oblast. V případě Jugoslávie šlo o myšlenku, že Stalin vyloučil nepřizpůsobivou Jugoslávii s Titem ze spolku ostatních států východního bloku a nyní, po jeho smrti, je čas na napravení této situace. Reálná situace byla však jiná, jelikož Jugoslávie byla mimo vliv Sovětského svazu poměrně dlouho dobu, a její vývoj nebyl totožný s tím sovětským. Jugoslávie nadále zůstávala „šedou zónou“ mezi Východem a Západem, ve velmi výhodné pozici.³⁸

Již velmi vrzy po Stalinově úmrtí komentoval nově nastalou politickou situaci Edvard Kardelj: „*Jugoslávie nemá žádné požadavky vůči zemím východního bloku, jen aby ji nechaly v míru a ctily její hranice*“³⁹. Záhy po smrti Stalina se začala sovětská politika vůči Jugoslávii uvolňovat, avšak výše uvedený výrok spíše potvrzuje to, že Jugoslávie chtěla zachovat svůj statut nezávislého státu na SSSR – vždy chtěla být partnerem, ne satelitem. Zjednodušeným pohledem lze říci, že v letech 1953 – 1962 kolísala míra jugoslávského liberalizmu dle toho, jaké byly zrovna vztahy s Moskvou. Pokud byly vztahy na dobré úrovni a nebyl žádný spor, Jugoslávie kopírovala sovětský vzor. Jakmile nastalo zhoršení vztahů, jugoslávský režim se liberalizoval.⁴⁰ Dá se také říci, že po smrti Stalina se Tito snažil najít v novém vůdci Chrusčovovi jakousi oporu pro svou verzi socialismu s tím, že by mohl uspět i v ostatních státech východního bloku.⁴¹

Snaha o normalizaci vztahů se Sovětským svazem představuje další mezník ve vývoji politického režimu, vyznačující se zpomalením a redukcí liberalizačních kroků. Ukázalo se, že Tito není demokratem, ale politikem, který si ideologii volí dle účelnosti.⁴² K ustálení vývoje Jugoslávie došlo až s nástupem nového sovětského vůdce, L. Brežněva.

Opětovné zhoršení vztahů přišlo po maďarském povstání, kdy Jugoslávie nesdílela odmítavý postoj jako všechny ostatní komunistické strany bloku. Jugoslávské vedení dávalo váhu především dělnickým radám, ne straně jako takové. Zásah

³⁸ VYKOUKAL, Jiří, TEJCHMAN, Miroslav a LITERA, Bohuslav: *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. Libri, Praha 2000, s. 451

³⁹ cit. KOHOUT, Luboš: *Specifika socialistického vývoje Jugoslávie 1941-1956*. Universita Karlova, Praha 1968, s. 88

⁴⁰ CABADA, Ladislav, KOLARČÍKOVÁ, Markéta: *Balkánské komunismy*, s. 153

⁴¹ SWAIN, Geoffrey: *Tito: A Biography*, I.B.Tauris, 2014. Dostupné z: ProQuest Ebook Central, <http://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/detail.action?docID=688308> (7.12.2017)

⁴² CABADA, Ladislav: *Byla Jugoslávie totalitním státem?* In: Budil Ivo T.: *Totalitarismus*. Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni, Plzeň 2005, s. 49

sovětských jednotek odsoudila.⁴³ Kohout připomíná i možnou inspiraci „specifickou“ cestou Jugoslávie, kterou mohl maďarský lid brát v potaz.⁴⁴

Po Chrusčovově éře se začal Tito soustředit na reformu jugoslávského socialismu. V souvislosti s návratem k Marxovi začali jugoslávští komunisté debatovat o tom, jak by mohli oživit samosprávný systém – ekonomická reforma v kombinaci s rozšířením pravomocí se zdála být příhodnou variantou. Měla zároveň odstranit administrativu a přílišný byrokratismus.⁴⁵ Tento koncept se líbil nejen politikům, ale i odborům. Tito však tuto myšlenku zavrhl s obavami, že takováto reforma nebude společnosti stačit a bude se muset reformovat i komunistická strana. Proto doufal spíše v reformu v administrativě než ve větší změnu ve společnosti.

Další verze ústavy z roku 1963 ukotvila samosprávný systém a federativní uspořádání země jako dva hlavní pilíře státu. Od roku 1965 byly banky vedeny jako samostatné hospodářské organizace v tržním prostředí. Od roku 1967 mohl každý občan Jugoslávie získat cestovní pas a vyjíždět na Západ, kde mohl pracovat a zároveň se i vrátit do vlasti.⁴⁶ Konec 60. let byl ve znamení změn v oblasti práv jednotlivých republik i autonomních oblastí. Rozšiřovaly se jejich pravomoci a probíhala další decentralizace. Jedním z cílů, které si od těchto změn slibovalo jugoslávské vedení, bylo potlačení stoupajícího nacionalismu. Nacionalismus byl díky novým vůdcům jednotlivých republik velmi znatelný, například Chorvatsko vyslovalo takové požadavky, kterým nelze bez rozpadu federace vyhovět.⁴⁷ Další problémy se objevovaly především v autonomních oblastech. Tyto události byly jednou z příčin vzniku nové ústavy z roku 1974. Šlo o jakési „probuzení“ SKJ – proběhla výměna funkcionářů, strana se podrobila sebekritice.

Nová ústava také právně zakotvila systém samosprávy, hlavním opěrným bodem byly „základní organizace sdružené práce“, jinými slovy hospodářské spolky, které vstupovaly se svými výrobky na trh.⁴⁸ Četná opatření v hospodářství měla zvýšit průmyslovou výrobu a produktivitu práce, nicméně problémy související s recesí, která postihovala západní svět, se vyřešit nepodařilo. V 70. letech byl sice odstraněn

⁴³ KOHOUT, Luboš: Specifika socialistického vývoje Jugoslávie 1941-1956, s. 91

⁴⁴ Tamtéž, s. 91

⁴⁵ SWAIN, Geoffrey: Tito: A Biography, I.B.Tauris, 2014. Dostupné z: ProQuest Ebook Central, <http://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/detail.action?docID=688308> (7.12.2017), s. 188

⁴⁶ CABADA, Ladislav, KOLARČÍKOVÁ, Markéta: Balkánské komunismy, s. 157

⁴⁷ TEJCHMAN, Miroslav: Balkán ve 20. století. Karolinum, Praha 2017, s. 300. Dostupné z: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/reader.action?docID=4914074> (15.12.2017)

⁴⁸ Tamtéž, s. 301-302

centralismus, nicméně ho nahradil byrokratismus, který byl přenesen na úroveň jednotlivých republik. Dle Tejchmana ztráceli komunisté autoritu, a to především proto, že nebyli jednotní v názorech ani mezi sebou – nastal střet centristů (podporují Tita) a reformistů.⁴⁹

Počátkem 80. let se Jugoslávie dostala do ekonomické krize – rostla inflace, nezaměstnanost, klesaly platy. Vedení přiznalo, že tento stav není vlastní samosprávnému systému a byl špatně stanoven plán. Problém byl spíše v tom, že se Jugoslávie po decentralizaci rozdělila do osmi čím dál více samostatných celků. Komunistická strana nepřicházela s řešením, stále se opakovala stará hesla a fráze. Určité změny ke zlepšení stavu se podařilo realizovat, avšak byly spíše administrativního charakteru. Dle Tejchmana došlo ke konečnému zhoršení v době, kdy nastoupil do vedení Sovětského svazu Michail Gorbačov. To, co bylo budováno v Jugoslávii po desetiletí, rázem ztratilo svůj smysl, sovětské reformy byly v určitých směrech liberálnější. Nelze budovat alternativní systém k reálnému socialismu sovětského typu, pokud socialismus jakéhokoliv druhu přestal být žádoucím.⁵⁰

2. Různé pohledy na samosprávný socialismus

2.1. Doboví představitelé a teoretici

Jedním z čelních představitelů vládnoucí politické elity byl bezesporu Slovinec Edvard Kardelj, který byl blízkým spolupracovníkem Tita již za války a byl jedním z hlavních ideologů režimu. V počátečních letech po válce lze pozorovat náklonost k Sovětskému svazu a jeho stalinistickému zřízení – tato fascinace sovětským režimem se nevyhnula ani Jugoslávii a Kardeljovi. Nicméně již z teoretických prací, které Kardelj vydával, lze vyzorovat, že ač je rétorika stalinistická, o Jugoslávii se mluví jako o zvláštním případě, který bude následovat sovětský vzor, avšak ve své vlastní linii (tj. ne tak, jako většina „satelitů“ střední a východní Evropy).⁵¹ Tento postoj souvisí s celkovou náladou v poválečné Jugoslávii, jak bylo řečeno již výše.

⁴⁹ TEJCHMAN, Miroslav: *Balkán ve 20. století*. Karolinum, Praha 2017, s. 300. Dostupné z: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/reader.action?docID=4914074> (15.12.2017)

⁵⁰ Tamtéž, s. 302

⁵¹ více např. KARDELJ, Edvard: *Komunistická strana Jugoslávie: V boji za novou Jugoslávii, za lidovou moc a socialismus*. ÚV KSJ, Bělehrad 1946, 87 s.

Pro Kardelje bylo období roztržky velkým rozčarováním. Tento rozkol se Sovětským svazem byl však přijat – Kardelj se ani nesnažil Tita přesvědčovat o tom, aby Stalina poslechl a nechal Jugoslávii podvolit se Sovětům. Tyto události nastartovaly nový kurz, který jen umocnil jugoslávskou „výjimečnost“, o které byli Jugoslávci od války přesvědčeni, hlavně díky jejich roli v ní. Kardelj následně kritizoval Stalina a Sovětský svaz, mimo jiné mluvil o pokrytectví, se kterým Sověti kritizují Jugoslávii.

Kardelj propagoval návrat k čistému marxismu a mladému Marxovi, odmítal zdeformované leninské a stalinistické výklady a propagoval čtyři pilíře (čtyři „D“): demokracie, debyrokratizace, destalinizace, decentralizace.⁵² Základem mělo být udržení jugoslávské jednoty za pomoci socialismu. Velký důraz je kladen na spolupráci mezi jednotlivými republikami, loajalitu a zabránění republikánskému izolacionismu.⁵³ Národní zájmy měly ustoupit větším humanistickým a výrobním zájmům.

Jović připomíná, že sám Tito uvedl, že není snahou Jugoslávců vytvořit „titoismus“, ale originální jugoslávskou interpretaci marxismu, který by se stal základním kamenem na cestě k socialismu.⁵⁴ Kritika Sovětů a jejich systému se stává středobodem toho, co znamená „Nová Jugoslávie“. Jugoslávská identita již nadále nebyla založena na etnické podobnosti ani na ospravedlnění existence Jugoslávského státu v minulosti – tyto předpoklady nemohly sloužit jako pilíře identity v rámci marxistického rámce.⁵⁵ Jović dále připomíná dvě východiska systémů, které byly brány v potaz v rámci sestavování nové ideologie – rozdělují je na předválečný a poválečný systém. První variantou byl jugoslavismus založený na konceptu jižního slavismu, který byl liberálnější možností. Druhá varianta byl socialismus stalinistického typu, se silně centralistickým vedením. Jugoslávie se stavěla proti těmto dvěma zřízením s tím, že pro ně z dobového hlediska představovaly hrozbu – liberální režimy na demokratickém Západě a stalinistické ve Východním bloku. Od těchto režimů se měla Jugoslávie výrazně lišit.

Samotný Kardelj popisuje teoretické východisko samosprávného socialismu v Jugoslávii jako základní Marxovy myšlenky, obohacené o zkušenosti z ruské revoluce

⁵² CABADA, Ladislav, KOLARČÍKOVÁ, Markéta: *Balkánské komunismy*, s. 151

⁵³ HAUG, Hilde Katrine. *Creating a Socialist Yugoslavia : Tito, Communist Leadership and the National Question*, I.B.Tauris, 2012, s. 153

Dostupné z: <http://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/detail.action?docID=945511> (8.12.2017)

⁵⁴ JOVIĆ: *Ideologies and National Identities : The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*, edited by John Lampe, and Mark Mazower, Central European University Press, 2003, s. 281. Dostupné z: <http://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/detail.action?docID=3137202>. (10.12.2017)

⁵⁵ Tamtéž, s. 281

a zkušenosti vůdce Lenina.⁵⁶ Základní myšlenkou byl stav, kdy společné zájmy všech skupin obyvatel nebudou ztraceny v mocném státním aparátu, který zastává roli nadřazeného orgánu. Stát je od takovýchto skupin logicky oddělen (např. pracovní a územní kolektivy) a cílem je vyřizovat tyto společné zájmy přímo v rámci kolektivů či společenství. Tento stav měl znamenat demokracii, ale jiného typu, než je známá parlamentní demokracie západního typu. V koncepcích samosprávného socialismu vystupuje člověk jako určitá bytost, nikoliv jen jako subjekt politických práv a povinností, jak Kardelj hodnotí zastupitele v klasické parlamentní demokracii. Ti jsou voleni v rámci politických subjektů a dostávají se do jádra řešení problémů zprostředkovaně, na rozdíl od pojetí samosprávných celků, které si v rámci své skupiny vládnou sami. Tato myšlenka není jen jugoslávským specifikem, ale míra uskutečnění kroků k samosprávnému systému je větší než v jiných státech, kde probíhala výstavba socialismu.⁵⁷ Kardelj se ve své teorii zabývá mnohými tématy, například humánní odpovědností, politickým bojem či směřováním socialistického vývoje.

Dle Kardelje by se měla uplatňovat forma společenské samosprávy, v níž se vztahy mezi lidmi neřídí poměrem sil a zájmů jako v třídní společnosti. Základem by měla být co nejširší spolupráce v rámci kolektivů- Kardelj všeobecně nastoloval myšlenku kolektivního společenského života. Zároveň ale dodává, že tento stav sice není ničím ideovým a lze ho dosáhnout, avšak Jugoslávie do něj teprve vstupuje. Kardelj také kritizuje „kritiku kritiky“, přičemž za základní kritiku můžeme považovat jugoslávský systém, který je v této logice kritikou klasického (sovětského) pojetí komunismu. Kritikou této kritiky je myšlena právě druhá strana pojetí komunismu v klasickém (sovětském) pojetí. Kardelj dále uvádí dva druh kritiky, které dle jeho názoru ve společnosti převládají – označuje takto ideové pozůstatky stalinismu, na druhé straně až přílišný liberalismus. Příliš liberalistické kritiky celkově odmítaly samosprávný systém jako základní kámen celého socialisticko-demokratického zřízení a byl prosazován názor, že inteligence by měla být kritickým svědomím společnosti⁵⁸. Kardelj však za tímto viděl pouze snahu o nahrazení dělnické třídy a ve své podstatě neviděl problém v samotné inteligenci, jakož to ve snaze o přílišnou byrokratizaci. Kritice se nevyhnuly ani ostatní socialistické režimy, které by dle Kardelje měly dbát

⁵⁶ KARDELJ, Edvard: *Poznámky o naší společenské kritice*, Svoboda, Praha 1966, s. 8

⁵⁷ Tamtéž, s. 8

⁵⁸ Tamtéž, s. 39

na rozvoj tvůrčí socialistické kritiky tak, aby odpovídala současným problémům. Neučiní-li tak, jsou odsouzeny k neplodné kritice, přičemž tento stav by mohl být pro státy velmi nežádoucím.

Nutno však říci, že Kardelj nehodnotil samosprávný systém jen pozitivně. Našel ve své teorii i některá úskalí, jako příklad mohu uvést problém vyššího zájmu v samosprávných uskupeních. Představitelem dělnické třídy je socialistický stát, chrání vyšší kolektivní zájem výrobců. Kardelj zde naráží na problém byrokratismu, kdy říká, že nereálný vyšší společenský zájem může být výrazem subjektivismu, technokratismu, nacionalismu či snah o privilegia atd.⁵⁹ V jugoslávské realitě se lze setkat se zájmovými konflikty, nerozvinutou organizační strukturou samosprávy či s dělnickou třídou, která je poměrně mladá. Tyto jevy poté způsobují, že se lze ve vedoucích funkcích samosprávy setkat s byrokratickým chováním tak, jak je řečeno výše. Kardelj zastává názor, že lze odstranit byrokratismus tím, že lidé ve společenských funkcích nebudou „představiteli“ společnosti, ale jejími služebníky. Před byrokratismem není chráněn ani Svaz komunistů, měl by však představovat sílu, která proti němu bojuje nejvytrvaleji. Naopak oporou byrokratismu mají být konzervativní faktory, od kterých by se měla společnost očistit. Kritice se nevyhýbá ani zastupitelská demokracie, která je dle Kardelje také negací samosprávy – a to díky tomu, že představuje pouze vymezené rozdělení zastupitelských funkcí.

Kardelj hodnotí oblast společenské kritiky jako málo vyvinutou, jelikož není schopna odsoudit ty kritiky, jež se snaží vytvořit ideální společnost pomocí „abstraktních“ pravd o lidskosti a svobodě bez toho, aby vzali v potaz objektivní zákony společnosti. Takovéto tendence měly být odstraněny, aby se společnost mohla osvobodit z „otročtví materiální živelnosti“.⁶⁰

V názorech nezůstává stranou ani selekce toho, jak má vypadat správná kritika společnosti. Kardelj říká, že kritika je svobodná tehdy, kdy odpovídá socialistickým východiskům a pravdě. Samotné toto tvrzení je však v rozporu s významem slova svoboda. Tyto Kardeljovy úvahy odpovídají zcela konceptu samosprávného státu, kdy je kladen důraz na samostatnost různých spolků a dá se říci že i v některých oblastech společenského dění, avšak pod neustálým dozorem státu a státní ideologie, která se

⁵⁹ KARDELJ, Edvard: Poznámky o naší společenské kritice, s. 49

⁶⁰ Tamtéž, s. 77

schovává za plášť liberálního socialismu. Jugoslávský samosprávný systém by bylo možné takto označit, ovšem se značnou rezervou. Pojetí svobodného člověka, jak jej známe dnes, Kardelj odsuzoval s tím, že představa svobodného člověka je abstraktní – nazývá ji dokonce domnělým Fénixem, který má představovat zlidštěného a svobodného člověka.⁶¹

V závěru svých poznámek Kardelj vyzdvihuje mladou generaci, která není ovlivněna buržoazní Jugoslávií, jelikož vyrůstala již v plně socialistickém režimu. Tyto dvě generace spojuje nový socialismus, s veškerými problémy i úspěchy. Nová generace dle Kardelje hodnotí stav společnosti daleko kritičtěji – považuje to za výhodu s tím, že jedině takovýmto přístupem lze budovat novou společnost. Tvořit nové je dle Kardelje mnohem obtížnější, než negovat stávající stav. Tímto jevem Kardelj zhodnocuje neutěšený stav, který se nikam neposune jen tím, že dojde ke kritice, která nepřinese žádná nová řešení či nové koncepce pro budování nového socialismu. Ve výsledku je důležité, aby se samospráva dostala do všech oblastí socialistické společnosti tak, aby byla jejím základem.

Dalším teoretikem a následně kritikem režimu byl Černohorec Milovan Djilas, který byl jedním z nejbližších spolupracovníků Tita a užšího vedení. Byl znám pro svou energičnost až fanatičnost, především ve snaze o odpoutání jugoslávského režimu od toho sovětského. Přeci jen nastala příležitost pro to, aby jugoslávští předáci ukázali, že jsou těmi správnými hlasateli marxismu. Byla to skvělá šance na zvýšení reputace jak Jugoslávie a jejího nového systému, tak samotných představitelů státu. Djilas byl považován za nejhlasitějšího hlasatele nové ideologie a prosazoval například tvrzení, že věrnost jugoslávskému režimu je synonymem svobody. Kritiky se Djilas dočkal i ze strany Sovětského svazu, jenž komentoval jeho kroky s jistým sarkasmem.⁶² Djilasovy výstupy komentovali i Američané, přičemž usoudili, že využívá nepřítomnosti ostatních předáků a často mluví jménem vlády a dostává se v žebříčku popularity i nad Rankoviće a stává se druhým nejdůležitějším představitelem hned po Titovi.⁶³

Počátky Djilasovi kritiky se vztahují k diskuzi o podobě komunistické strany, která byla dle Djilase málo demokratická. Strana měla být skutečně marxistická a

⁶¹ KARDELJ, Edvard: *Poznámky o naší společenské kritice*. s. 93

⁶² PIRJEVEC, Jože: *Jugoslávie 1918 – 1992: vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie*, s. 241

⁶³ Tamtéž

demokratická, neboť dle Djilasova vysvětlení „i Marx trval na svobodném boji myšlenek“.⁶⁴ To, že by ve straně nebyl dostatečný prostor pro svobodné vyjádření vlastních myšlenek, Tito odmítal.

Během roku 1953 se začal Djilas vyjadřovat v rozporu se stranickou linií, dá se říci, že změnil staré pořádky, kdy bylo vše konzultováno uvnitř strany a neexistovalo, že by někdo bez porady uveřejnil takovou kritiku⁶⁵. Pomocí článků v *Borbě* dával najevo své názory, v nichž tvrdil, že dosavadní revoluce skončily krachem hlavně pro to, že se z vládnoucí elity stala jakási „nová třída“. Dle Galleghera jde o ironickou situaci, jelikož Djilas stál v čele těch, co „novou třídu“ tvořili.⁶⁶ Jugoslávským revolucionářům vyčítal především to, že se pro svou legitimitu schovávají za boj s buržoazií, která dle něj neexistuje. Existuje zde ale obrovská byrokracie, se kterou je potřeba bojovat. Djilas pozoroval s velkou nechutí, jak se elity posouvají do pozic, které si ztotožňoval s přechozím režimem⁶⁷. Djilas považoval za nemožné, aby se jedna vládnoucí skupina považovala za oprávněnou k hodnocení správných kolektivních zájmů, ať už se jedná o komunisty, dělnickou třídu atd. Každý jednotlivý občan měl být svobodný a rovný si před zákonem. Tyto názory, které zcela otevřeně kritizovaly vládnoucí elitu a směr, kterým se Jugoslávie pokoušela řídit, si Djilas „dovolil“ publikovat ve stranickém deníku *Borba*. Reformy, které byly postaveny na poměrně otevřené debatě, se Titovi zdály přehnané, Djilasovi naopak nedostatečné. Kardeljova koncepce návratu k Marxovi nebyla dle Djilase řešením a skutečným očištěním systému od oligarchizace. Djilas upozorňoval hlavně na absenci opozice a obecně o nemožnosti jiné alternativy vládnutí.

Přirozeně zde nastal velký zájem ze strany veřejnosti. Společnost se dle vzoru Djilase více uvolnila a zapojila se do debat o budoucnosti Jugoslávie, když už takto mohl mluvit čelní představitel vedení. Toto jednání však nemohlo být tolerováno příliš dlouho, ostatní členové vedení vytvořili proti Djilasovi silný blok. *Borba* odsoudila články, která sama vydala. Tito komentoval situaci s tím, že se Djilas provinil, když

⁶⁴ SWAIN, Geoffrey: *Tito: A Biography*, I.B.Tauris, 2014. Dostupné z: ProQuest Ebook Central, <http://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/detail.action?docID=688308> (7.12.2017), s. 189

⁶⁵ RUSINOW, Dennison: *The Yugoslav Experiment 1948-1974*. C. Hurst and Company, Londýn 1977, s. 82-83

⁶⁶ GALLAGHER, Tom. *Outcast Europe: The Balkans, 1789-1989*, Taylor and Francis, 2003, s.381
Dostupné z: <http://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/detail.action?docID=1583086> (10.12.2017)

⁶⁷ CABADA, Ladislav, KOLARČÍKOVÁ, Markéta: *Balkánské komunismy*, s. 150

udělal v komunistické společnosti takovéto zmatky.⁶⁸ Byl označen za revizionistu a v lednu 1954 byl odvolán ze všech funkcí. Djilas se poté stal jedním z nejvýraznějších oponentů systému. Opakovaně byl také souzen a vězněn. Zásahy proti Djilasovi byly dle Cabady jasným označením limitů, které celá liberalizace země měla. Dle Pavlowitche byl tento mezník úplným koncem liberalizace⁶⁹. Tito měl zůstat nedotknutelným lídrem, jenž disponuje právem veta. Ústup od sovětského vzoru byl impulsem odklonu více na Západ, ale pouze na první pohled. Ve skutečnosti byl budován socialismus, dle ideologa Kardelje se jednalo o socialismus družstevního typu, kde byli lidé svázáni více než kdy dříve místními komunami.⁷⁰

Tento Dilajsov „případ“ byl až s podivem přehlížen Západem, a dokonce i rádiem Svobodná Evropa, které o důvodech jeho pádu neinformovalo i přes to, že vysílání tohoto rádia mělo v komunistických zemích převážně dobrý psychologický vliv.⁷¹

Dá se říci, že jugoslávští teoretici režimu doufali v to, že socialismus bude silou, která spojí dělnickou třídu v rámci společného zájmu. Tato skupina by byla nejtvrdějším jádrem státu a odsunula by názorové menšiny na okraj zájmu. Stát měl zaručit dobrou životní úroveň a zároveň se vyrovnat s národnostními problémy, čemuž měla pomoci právě stálost systému a dobré životní podmínky.⁷²

2.2. Samosprávný socialismus pohledem historiků

Hodnocení samosprávného socialismu a směřování Jugoslávie po válce může být v mnohých směrech rozporuplné. Lze jej vnímat jako liberalizační proces v jinak komunistickém státě či naopak jako pouhou utopickou vizi, která ve své podstatě účel vůbec neplnila. Specifický vývoj Jugoslávie je zcela jistě vydatným materiálem ke zkoumání.

Pro analýzu názorů na samosprávný socialismus byly vybrány různé zdroje tak, aby zachycovaly názory v době, kdy byl problém Jugoslávie a titoismu aktuálním tématem a zároveň takové názory, které reflektují pohled na samosprávný socialismus

⁶⁸ PIRJEVEC, Jože: Jugoslávie 1918 – 1992: vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie, s. 247

⁶⁹ PAVLOWITCH, Stevan K.: The Improbable Survivor, s. 19

⁷⁰ CABADA, Ladislav, KOLARČÍKOVÁ, Markéta: Balkánské komunismy., s. 152

⁷¹ GALLAGHER, Tom. Outcast Europe: The Balkans, 1789-1989, Taylor and Francis, 2003, s. 337.

Dostupné z: <http://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/detail.action?docID=1583086> (10.12.2017)

⁷² Tamtéž, s. 337

s větším odstupem času. Tuto selekci různých zdrojů považují za důležitou právě proto, že doboví historici hodnotili systém po smrti Tita, v mezidobí, než došlo k rozpadu Jugoslávie. Současní historici a politologové mohou k tomuto pohledu přidat zkušenosti, které přinesly 90. léta a tím pádem i obohatit diskusi o další pohledy na celý problém. Samosprávný socialismus totiž nelze považovat pouze za kapitolu, která by skončila Titovou smrtí – poznamenala Jugoslávii natolik, že si lze pokládat otázku, zda i tento systém přispěl k jugoslávské tragédii 90. let.

2.2.1 Dobové názory

Výrazným názorem k jugoslávské otázce přispěla britská žurnalistka, která je považována za jednu z nejúspěšnějších žen v historii britské žurnalistiky.⁷³ Nora Beloff se zabývala mimo jiné i rozbořením jugoslávského systému, se kterým se setkala i v praxi při svých cestách. Její kniha hodnotící poválečnou Jugoslávii vyšla v roce 1985, tedy již 5 let po Titově smrti. Hodnotí tedy systém v rámci dobového vnímání a problémů. Autorka podrobuje Jugoslávii spíše kritice, ale zároveň upozorňuje, že v tomto případě nejde o osobní zájem, naopak byla zemí fascinována.

Nora Beloff ze své zkušenosti popisuje stav, kdy i 5 let po smrti Tita byla stále cítit jeho přítomnost, a to ve smyslu vnímání veřejnosti. Stále panovalo u veřejnosti přesvědčení, že Tito byl obdařeným vůdcem, který získal pro Jugoslávii mezinárodní význam, měl velké charisma a zůstal vitálním a rozumným i ve svém pokročilém věku.⁷⁴ Dle Beloff jde o nesmírný kult osobnosti, který postavil Tita do role velkého „otce národa“ bez něž nebude život stejný jako dosud. Po vyloučení z východního bloku se Tito angažuje v Hnutí nezúčastněných zemí, které dle Beloff vytvořilo nejvíce krvežíznivé a agresivní tyrany. Jako další možnost se nabízí spolupráce s ostatními státy, které nepatřily do východního bloku – tuto možnost ale Tito nevyužil.

Co se týče samosprávného systému, ten autorka nepovažuje za takový, jakým se prezentoval vně státu. Stále zde existovalo bezpráví a ideologie. Ekonomika byla dle autorky také podrobena kolektivizaci, jelikož všechny výrobní prostředky byly vlastněny společností, která byla kontrolována státní mocí. Beloff navrhuje přeměnu na

⁷³ Dostupné z: <http://www.nytimes.com/1997/02/23/world/nora-beloff-british-reporter-78.html> (13.12.2017)

⁷⁴ BELLOFF, Nora: Tito's flawed legacy. Yugoslavia and the West: 1939 – 84. Victor Gollancz Ltd, Londýn 1985, s. 247

system skutečného družstevnictví, který je ale odborníky zamítán – nelze dát dělníkům do ruky akcie, se kterými by mohli obchodovat a zároveň ztratit státní kontrolu nad útvarem – nejednalo by se již o socialismus, a to bylo nepřipustné. V tomto kontextu je řečeno, že žádná mocenská základna by nebyla tolerována bez dohledu státního aparátu – pohyb k demokracii je tedy vyloučen. V ekonomické oblasti je Jugoslávii také vytýkáno rozdělení na několik částí a jejich vzájemné soupeření.

Nutno říci, že mnoho Jugoslávčů nehodnotilo systém negativně, stále nebyly v Jugoslávii přítomny sovětské tanky, na pultech obchodů se objevovaly základní potraviny a disent byl v menšině. Lidé přemýšleli spíše pragmaticky – hleděli na to, aby si zajistili dobré vzdělání, bydlení či práci.

Beloff kritizuje v závěru své práce pozici Británie v pomoci Jugoslávii během celého poválečného období. Připomíná také moment, kdy se v Británii o samosprávném socialismu mluvilo jako o skutečně sociálně demokratickém režimu – tuto myšlenku přinesl labouristický politik Tony Benn.⁷⁵ Británie pomáhala Jugoslávii i v roce 1984, kdy však přišel na řadu rozpor v tom, proč to nadále dělat – už není těsně po válce, aby se Západ musel obávat toho, že se Jugoslávie případně obrátí s žádostí o pomoc na Sovětský Svaz, který by měl z pomoci Jugoslávii pramálo užítku.

S kritikou britského přístupu se setkáme i ve studii původem srbského historika Stevana Pavlowitche, který emigroval do Británie. Pavlowitch připomíná, že Titův režim byl jedním z těch, které podporoval Západ. Zmiňuje různé skupiny lidí, jako rusofoby, anti komunisty, liberály a další, kteří našli něco líbivého v titoismu. Shrnuje to tím, že kult titoismu snad lépe přežil v Británii než v samotné Jugoslávii. Autor odmítá některá tvrzení o tom, že by byl Tito prvním opravdovým Jugoslávčem. Léta titoismu se měla stát další kapitolou v dějinách Jugoslávie, kterých má země mnoho a se smrtí Tita rozhodně neumírá celá Jugoslávie.

Jak konstatuje Pavlowitch, titoismus byl termínem i stavem, který byl výsledkem úsilí vedení strany, která si držela svůj monopol moci, včetně Tita, který byl ve vedení až do své smrti. Po odluce se Sovětským svazem lze pozorovat nové metody vývoje, ovšem existovaly základní principy, od kterých se Tito nikdy neodchýlil. Dle Pavlowitche systém fungoval jen v domácím prostředí a byl by těžko aplikovatelný do jiného. Nazývat jugoslávský systém něčím specifickým je dle Pavlowitche mýtus. Toto

⁷⁵ BELLOF, Nora: Tito's flawed legacy. Yugoslavia and the West: 1939 – 84, s. 249

označení přirovnal i k dalším „ismům“ personalizovaným k jednotlivým silným vůdcům jednotlivých komunistických států – například maoismus, hoxhismus, gomulkismus, dubčekismus.⁷⁶

Pavlowitch popisuje Tita jako člověka, který prahnul po uznání a roli jednoho z nejvýznamnějších vůdců a průkopníků komunismu. Tuto roli však měl pouze ve své Jugoslávii, a tak svůj um předváděl v zemích třetího světa. Tuto potřebu si Tito snad i částečně vyplnil založením Hnutí nezúčastněných zemí.

Za nezpochybnitelné aspekty, které potvrzovaly legitimitu režimu, považuje Pavlowitch samosprávný socialismus a nezúčastněný postoj, to vše spolu se statutem z partyzánské války. Samosprávný socialismus způsobil více problémů, než jich vyřešil, a to díky tomu, že ho Tito přijal jen do té míry, dokud neohrožoval politickou moc.

Autor hodnotí celkově Jugoslávii, která zde zbyla po Titově smrti, jako autoritářskou a paralyzovanou. Nepopírá fakt, že proběhla „jugoslávská revoluce“ a vytvořila nové třídy a vztahy, hlavně nový federalismus. Jako pozitivum hodnotí z hlediska jednotlivých států to, že jim dal etnickou a národní příslušnost, kterou za vlády monarchie neměly. Autor však podotýká, že se tím nevyřešil žádný etnický problém. Dle některých názorů by měla být Jugoslávie nezávislá a sjednocená.

Jak lze vidět na hodnocení těchto dvou historiků, dobové vnímání samosprávy a Jugoslávie bylo z hlediska „cizinců“ vnímáno vcelku racionálně a kriticky. V zásadě kladné stanovisko však zaujímá například Denison Rusinow, historik a specialista na evropské vztahy. Rusinow připomíná „Atatürkovo dilema“ v souvislosti s jugoslávským případem. Dilema revoluce bylo založené na liberálních mýtech o emancipaci a demokracii, přičemž úzká radikální menšina převzala diktátorské pravomoci nad velmi tradiční a konzervativní společností.⁷⁷ Dle Rusinowa nelze jugoslávský systém 60. let považovat za totalitární či autokratický. Rusinow definoval Jugoslávii dle svých výsledků jako polycentrickou polyarchii.

V zásadě pozitivních reakcí se dočkal samosprávný socialismus od levicově směřujících odborníků – příkladem může být sociolog Bogdan Denitch, původem

⁷⁶ PAVLOWITCH, Stevan K.: *The Improbable Survivor*, s. 42

⁷⁷ RUSINOW, Dennison: *The Yugoslav Experiment 1948-1974*, s. 343

Bulhar se srbskými kořeny. Denitch konstatuje, že Jugoslávský systém si udržel jistou vitalitu pro to, aby mohl být vzorem pro ostatní komunistické státy, které bojují s tím, jak zdemokratizovat režim. Uznává, že Jugoslávie má určité problémy způsobené decentralizací i samosprávou, v zásadě ji ale považuje za stát, který tento model alespoň otestuje pro ostatní.⁷⁸ Nejškodlivějším jevem je dle Denitche určitá kontrola komunistické strany nad personálním obsazením v jednotlivých úřadech či podnicích. V dalších reformách samosprávného systému by mělo být toto zohledněno a napraveno směrem k větší samostatnosti. Denitch upozorňuje, že v oblastech méně zapojených do politických a ekonomických struktur je režim pružnější a volnější. Zároveň je ale stále represivní vůči těm, kteří netolerují politický systém – spoustu lidí bylo odsouzeno za „ústní zločiny“, což je dle Denitche naprosto anachronický zákon ve společnosti, která má směřovat k sociální demokracii. Autor také naráží na možný problém vzrůstajícího nacionalismu v Jugoslávii (kniha vznikla v roce 1986, tedy před tím, než došlo ke konečnému rozpadu). Poukazuje na problém Srbska a požadavků na to, aby se Srbsko stalo také republikou. Srbsko řešilo především problém s autonomními oblastmi a menšinami.

2.2.2. Současné názory

Hodnocení samosprávného systému s odstupem času je velmi přínosným parametrem pro to, aby byl konečný názor na systém obohacen i o některé události, které nemohli doboví historici s jistotou předvídat. Hlavní událostí je bezesporu rozpad Jugoslávie. Otázku toho, zda i samosprávný socialismus jako systém, který existoval v Jugoslávii téměř 40 let, měl vliv na rozpad Jugoslávie, vyložil k diskusi nejvýrazněji Dejan Jović, srbochorvatský politolog. Jovićovi názory jsem vybrala proto, jelikož představují výrazné a vlivné pohledy v současné diskusi. Dále byly vybrány příspěvky britských politologů Thomase Gallaghery a Geoffreyho Swaina, kteří analyzovali Tita

⁷⁸ DENITCH, Bogdan: Limits and Possibilities : The Crisis of Yugoslav Socialism and State Socialist Systems, University of Minnesota Press, 1986, s. 136. Dostupné z: <http://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/detail.action?docID=316656> (14.12.2017)

a jeho působení na stát, což se samosprávným systémem a jeho udržení souvisí. Dále jsem přidala i názory z českého prostředí, kde samosprávný režim analyzoval Ladislav Cabada a Markéta Kolarčíková ve své práci „Balkánské komunismy“. Z jiného prostředí pochází poslední zařazený vzorek – zařadila jsem názor současných českých představitelů komunistické strany, Hellera a Neužila, kteří sestavili koncepci samosprávného socialismu tak, jak by si ho představovali zasazený do dnešní společnosti.

Docent Ladislav Cabada například hodnotí Titovu Jugoslávii jako nedemokratickou, ale nikoliv totalitní.⁷⁹ Oblibu a převahu komunistů přisuzuje tomu, že se mimo jiné považovali za vítěze války a v čele strany stál Tito, který si již za války začal budovat svůj kult osobnosti. Proto také Cabada usuzuje, že v tomto případě je nutné mluvit spíše než o totalitarizaci, o budování kultu osobnosti Josipa Broze Tita. K úspěšnému budování kultu osobnosti Titovi pomohla i roztržka se Stalinem a následná militarizace Jugoslávie. Tito byl velmi výraznou osobností i v oblasti působení na veřejné dění – například zpomaloval demokratizační proces, a to z obavy, že by stávající systém mohl být nahrazen, ač ne nutně systémem demokratickým, spíše jen mírnějším.⁸⁰ Osobnost Tita je dle Cabady nenahraditelná a hodnotí tak i jeho roli při rozpadu celé Jugoslávie. Dá se říci, že s Titem odešly staré pořádky a s ním i celý systém, včetně samosprávného řízení. Cabada kvalifikuje nejvýraznější léta samosprávného socialismu (1953 – 1966) jako posttotalitní stranický autoritarismus⁸¹. Ten ve shrnutí spočívá hlavně v omezené decentralizaci, kolísáním vztahů se SSSR, růst HDP a zlepšení životních podmínek, které zajistili stav, za kterého nebylo potřeba radikálních změn. Tento liberalizační obrat nastal až v polovině 60. let, kdy došlo k ekonomickému propadu.

Ze současného českého prostředí můžeme připomenout vnímání samosprávného socialismu i z řad samotných komunistů. Například Josef Heller a František Neužil (oba členové KSČM) sepsali knihu „Kdopak by se Marxe bál“⁸², kde navrhuje koncepci socialismu pro 21. století. Mimo jiné se zabývají i samosprávným

⁷⁹ CABADA, Ladislav: Byla Jugoslávie totalitním státem? In: Budil Ivo T.: Totalitarismus, s. 46-47

⁸⁰ Tamtéž, .s. 48

⁸¹ Tamtéž, s. 52

⁸² HELLER, Josef a NEUŽIL, František: Kdopak by se Marxe bál. Dostupné z: old.kscm.cz/viewDocument.asp?document=5385 (15.12.2017)

socialismem v moderním pojetí a hodnocením jugoslávského modelu, jež jím byl do jisté míry předlohou. Na první pohled byl dle autorů jugoslávský systém jiný, protože byl alespoň formálně založen na principu kolektivního řízení. Tento systém způsobil hlavně to, že bylo možné vést samosprávné celky více lokálně, bylo zde více manévrovacího prostoru. Autoři vidí problém v tom, že jugoslávská samospráva nedosáhla toho, aby socialistické vlastnictví převládalo nad kapitalistickým, v sociálních nerovnostech. Tyto nerovnosti zřejmě spatřují v tom, že se lidé v samosprávných jednotkách dělili na vedoucí funkce, dělnické funkce atd., což je ale dle mého názoru přirozený postup a vývoj. Další problém autoři spatřují v oblasti národností, které byly na zcela odlišné sociální a ekonomické úrovni a nemohly tak spolu dlouhodobě fungovat jako celek. „Síly“, které se v jednotlivých národních štábech vytvořily, považují dokonce za podobné těm, které způsobil rozpad SSSR a dalších států východního bloku.

Dle britského historika Geoffreyho Swaina nebyla rozluka se Stalinem pouze o svobodě, ale o svobodě hledání vlastní cesty k socialismu. Titovo hledání cesty spočívalo především v předání odpovědnosti lidem tím, že byly vytvořeny samostatné dělnické rady a zaměstnanci dostali mnohem více možností, jak zasahovat do dění v podniku. Po smrti Stalina zastával Tito názor, že pro vývoj socialismu je důležité nenechat se brzdit nejen Stalinem, ale hlavně stalinismem, který považoval za velký problém.⁸³

Tito sám sebe považoval za člověka, který se celý život věnoval své zemi a jejímu dobru. Dle Swaina Tito po roce 1968 upevnil systém a položil základ pro úspěšné prosperující další desetiletí. Ovšem podotýká, že to bylo vykoupeno tím, že se vytvořil stát, který se čím dál více odcizoval. Naplnilo se nacionalistické, sociální a intelektuální napětí, které muselo po čase nutně překročit práh únosnosti. Dle Swaina Tito na konci 60. let odmítl přiznat vyspělost svých lidí a také fakt, že třídní nepřátelé již byli zničeni a je čas na to, aby byla diktatura uvolněna. Řešení, která Tito přijal, nebyla demokratická, nýbrž znovu byrokratická. Sám Tito prosazoval názor, že historie často

⁸³ SWAIN, Geoffrey: Tito: A Biography, I.B.Tauris, 2014. Dostupné z: ProQuest Ebook Central, <http://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/detail.action?docID=688308> (7.12.2017), s. 190

závisí na jedincích, což může vypovídat i o této situaci.⁸⁴ O kultu osobnosti a jeho vlivu vypovídá i příspěvek Gallaghera.

Dle Gallaghera začala být samospráva uznávána až po smrti Tita. Samosprávný systém dal do rukou jednotlivým republikám velké pravomoci, kterých ambiciózní vůdci značně využívali a prosazovali vlastní politické zájmy. V rámci hospodářského úpadku v 60. a 70. letech došlo k politické rivalitě mezi jednotlivými republikami, což jistě mimo jiné podpořilo budoucí rozpad federace. V tomto duchu hovoří i o netěšeném stavu, kdy se neinvestovalo do rozvoje průmyslových center a tato centra zůstala na všeobecně vyspělejším severu a vytvořila tím čím dál větší propast mezi republikami federace.⁸⁵ Sociolog John Allcock upozorňuje také na to, že se Jugoslávie postavila do role jakéhosi prostředníka mezi východem a západem, který z toho náležitě těžil – především má na mysli obchodní výměnu se Západem. V tomto systému existovala samospráva dělníků. Allcock podotýká, že v takovémto postavení, kdy stát samosprávu řídí, není možné, aby se vytvářely skutečně autonomní instituce.⁸⁶

Gallagher hodnotí postavení Tita v rámci komunistického bloku jako nenapodobitelné z hlediska jeho autority. Jugoslávský systém ukázal, jak daleko lze v reformách zajít bez toho, aby byl narušen komunismus.

Dle Joviće byla identita Jugoslávie postavena výlučně na pohledech do budoucnosti – spíše na ideologii, a úplně přehlížela etnické, politické a kulturní zájmy jednotlivých zemí.⁸⁷ Dle Joviće jde o jediný prvek, který udržoval stranu pohromadě. Jiný systém (předválečný či poválečný, jak je řečeno v předchozí kapitole) byl nežádoucí a pro komunistickou stranu přímo nemožný. Jović podotýká, že nástroje jako etnická podobnost, nacionalismus v občanském i etnickém smyslu, které mohly společnost upevnit, byly považovány za nepřátelské. Bez těchto nástrojů postavili Jugoslávci mimo svou ideologii nejen identitu Jugoslávie, ale i její existenci. Závazkem k marxismu dle Joviće Jugoslávie podcenila možnost vzestupu liberální demokracie či

⁸⁴ SWAIN, Geoffrey: *Tito: A Biography*, I.B.Tauris, 2014. Dostupné z: ProQuest Ebook Central, <http://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/detail.action?docID=688308> (7.12.2017), s. 191

⁸⁵ GALLAGHER, Tom. *Outcast Europe: The Balkans, 1789-1989*, Taylor and Francis, 2003, s.389 Dostupné z: <http://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/detail.action?docID=1583086> (10.12.2017)

⁸⁶ ALLCOCK, John B.: *Explaining Yugoslavia*. Columbia University Press, New York 2000, s. 420-421

⁸⁷ JOVIĆ, Dejan: *Ideologies and National Identities : The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*, edited by John Lampe, and Mark Mazower, Central European University Press, 2003, s. 291. Dostupné z: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/reader.action?docID=3137202> (10.12.2017)

nacionalismu jako možné nové vize společnosti. Jediným nepřítelem byl stále sovětský model socialismu, na jehož existenci však byli zcela závislí. Rozpad jugoslávské i sovětské ideologie zanechal Jugoslávii bez obou pilířů identity – vnitřní soudržnosti a jejich rozdílnosti. Tento společný kolaps byl dle Joviće skutečným důvodem rozpadu Jugoslávie, nikoliv nacionalismus, etnická nenávisť či hospodářská krize.⁸⁸

Jović hodnotí argument, který tvrdí, že příčinou rozpadu Jugoslávie byla etnická nenávisť, jako nedostatečný. Zároveň ale připomíná, že lze mluvit o nacionalismu, který bude v argumentaci jen těžko vyvracet. Nacionalismus existoval v Jugoslávii vždy, zatímco etnická nenávisť nebyla větší než v jiných více národních státech.⁸⁹ Ekonomické a hospodářské krize, které se objevovaly na počátku 80. let, nebyla Jugoslávie schopná pružně řešit. Jugoslávským „lepídem“, které spojovalo národy, byl ideologický příběh, nikoliv etnické podobnosti či politická rovnost, jak se domnívaly stranické špičky. Tím, že ústavou z roku 1974 byly státy považovány za samostatné a suverénní, chránil jugoslávský komunismus ve svých národech nacionální zájmy.

Z velké části mohou za nárůst nacionalismu elity - nacionalismus představoval jakousi alternativu k samosprávnému systému, a to více než liberalismus, který byl v té době nežádoucí. Tuto alternativu dle Joviće vyvolala slabost státu jako celku. Hlavním rozdílem, například mezi vnímáním nacionalismu ve státech sovětských satelitů (Polsko, Maďarsko), je nepřítel, který brání vzniku vlastního svobodného státu. Zatímco u sovětských satelitů to byl Sovětský svaz (stát, který byl jakýmsi dozorcem, ale nebyl součástí národního státu), v Jugoslávii byl hlavním nepřítelem Bělehrad – tedy stát federace, který měl být součástí nového socialistického světa, kde jsou si všechny státy a národy rovny.⁹⁰ Jović uvádí, že toto byla pro Jugoslávii nevýhoda v tom, že nemohla ze svých problémů obvinít vnějšího nepřitele, ale musela si přiznat, že měla problém sama se sebou. Požadavek na vybudování „správného“ státu neexistoval, Jović označuje stav jako „anarchistickou samosprávnou společnost“. Také připomíná názor, který považuje nacionalismus za stále přítomný i za dob socialismu, jen jaksi „zamražený“.

⁸⁸ JOVIĆ, Dejan: *Ideologies and National Identities : The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*, edited by John Lampe, and Mark Mazower, Central European University Press, 2003, s. 291. Dostupné z: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/reader.action?docID=3137202> (10.12.2017)

⁸⁹ JOVIĆ, Dejan: *The disintegration of Yugoslavia*, s. 104. Dostupné z: <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/13684310122225037> (11.12.2017)

⁹⁰ Tamtéž, s. 106

Některé názory tvrdí, že roli v odumírání Jugoslávského státu mají dvě hlavní osobnosti – Josip Broz Tito a Slobodan Milošević. Často se uvádí, že Tito byl jediným skutečným vůdcem, který držel moc ve svých rukou tak, jako celý stát. Byl klíčovou osobou ve všech státních záležitostech. Ústava z roku 1974 ho učinila neomezeným prezidentem a jeho přítomnost byla všudypřítomná a největší právě v posledních letech jeho života. Dle některých názorů zemřel Tito a s ním i Jugoslávie.⁹¹ Milošević nastoupil do vysoké politiky jako nový živel, který se nechal podporovat masami lidí a přišel v napjaté politické situaci, které mohl svou rétorikou vyhovět. Avšak Jović připomíná, že je nutné nahlížet na roli těchto dvou vůdců s přihlédnutím k politickým okolnostem – každý z nich byl totiž jen tak mocný, jak mu to dovolily okolnosti.

Jović připomíná i argumentaci britského historika Erica Hobsbawma, který argumentoval rozpadem impérií v Evropě. Místo toho, aby Jugoslávie vytvořila národní stát, který by tvořili liberálové, byla spíše multi-etnickým impériem, Hobsbawm jej přirovnal k Rakousku – Uhersku. Tito byl představitelem vize budoucnosti, ne lidí. Tito i Kardelj vystupovali stále pod ideologií, zatímco nový vůdce Milošević zastupoval určitou skupinu (nebo tak byl aspoň vnímán) – a to skupinu Srbskou.

Argument pádu imperiálních států spojuje mnohé aspekty (role Titovi osobnosti, ideologie, demokracie a svobody, nacionalismu), avšak ve výsledném hodnocení nelze nahlížet na Jugoslávii jako na impérium minulých dob, ve kterých byl vždy dominantní jeden národ.⁹²

Můžeme říci, že autoři, kteří hodnotili systém s odstupem času, se shodli na tom, že k udržení Jugoslávie hodně přispěl Tito se svou autoritou, ačkoliv toto věděla už i Beloff, která tento kult osobnosti zažila na vlastní kůži. Celý systém není hodnocen jako totalitní, spíše jako autokratický. Autoři se často shodují i na tom, že samospráva byla ve svém důsledku pro jednotlivé státy spíše problémem, který je rozděloval, ne spojoval. V této souvislosti poté docházelo k „národním soutěžením“ mezi sebou, což jistě pomohlo nárůstu nacionalismu, a to zejména po smrti Tita.

⁹¹ JOVIĆ, Dejan: The disintegration of Yugoslavia, s. 112. Dostupné z: <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/13684310122225037> (11.12.2017)

⁹² Tamtéž, s. 114

Závěr

Jugoslávie a její historický vývoj v novodobých dějinách je jistě zajímavým tématem, které zaujalo i mě osobně. Je nutno říci, že Jugoslávie se po 2. světové válce vyvíjela standardně, jako ostatní státy východního bloku – tvrdý stalinismus a vzor v podobě Sovětského svazu byl samozřejmostí. Ovšem v Jugoslávciích byla hrdost, která jim nedovolila, aby se stali dalším ze sovětských satelitů. Jelikož se smířlivé řešení nedostavilo a Jugoslávie byla vnímána spíše jako protivník, nastal rozkol v podobě omezení vztahů mezi Jugoslávií a ostatními státy východního bloku. Tento mezník je důležitým pro další směřování země. Potřeba najít způsob, jak dělat socialismus odlišně a lépe, byla obrovská. Hlavní ideolog Edvard Kardelj stanovil tento nový směr v podobě samosprávného socialismu. Vůdce Tito změnil svou rétoriku tak, aby mohla být Jugoslávie považována za socialistickou zemi s „lidskou tváří“. Tito svým prohlášením i činům jistě hluboce věřil, dle mého názoru se však mohl člověk cítit alespoň trochu svobodně jen po ten čas, kdy toleroval politický systém – tedy asi stejně, jako v ostatních socialistických zemích. Vládnoucí elita se snažila o to, aby byla Jugoslávie jednotná, tmelem měl být zejména socialismus. Problémem v celém samosprávném řízení byl fakt, že vládnoucí státní aparát měl vždy nad vším dohled – samosprávné celky tedy nebylo mnohdy tak samostatné, jak by měly být. Obyvatelstvu však tyto samosprávné celky mohly přidat na pocitu svobody – přeci jen například z pohledu továrního dělníka, který se politicky neangažoval, byla možnost účastnit se v dělnických radách a spolurozhodovat o různých problémech, pozitivním aspektem. Celý systém držel pohromadě dle mého názoru především vůdce Josip Broz Tito, který těžil ze svého postavení, panoval zde opravdu velký kult osobnosti, který je srovnatelný například se Stalinem v Sovětském svazu. Titova smrt byla pro Jugoslávii ranou, která se stala milníkem pro konec této titoistické éry a starých pořádků. Jednotlivé republiky měly čím dál více pravomocí a své vůdce, kteří těžili především na nacionalismu. Nenašel se nikdo, kdo by tyto tendence mohl usměrňovat. Jugoslávie mohla svůj konec předcházet, ovšem příčiny byly zaseté již dávno v minulosti. Kdyby se systém soustředil také na to, aby byly zachovány kulturní či společenské zvyky každé z republik, či nastavil takové politické klima, aby nevyvstal nikdy pocit nadřazenosti, byla by snad situace udržitelná.

Samosprávný systém představuje snahu o předvedení jiného stylu socialismu, než byl zažitý v Sovětském svazu. Důvod je celkem pochopitelný a systém sám o sobě

dle mého názoru nechtěl být represivním. Zde je ale nutné si uvědomit, že šlo stále o systém socialistický, který si s sebou nese své prvky – byrokracii, nemožnost opozice, nesvobodu. Lze najít určité prvky liberalizace systému, které byly v té době ojedinělé. Nelze však mluvit o takové liberalizaci, která by vedla k sociálně demokratickému režimu, jak možná někteří evropští představitelé doufali. I kdyby se podařilo zabránit rozpadu Jugoslávie, takováto forma samosprávy by nebyla udržitelná. Většina států se dokázala stabilizovat a přejít na demokratická zřízení. Doufejme, že se tento stav bude nejen v zemích bývalé Jugoslávie nadále zlepšovat, a to zejména v jedné z nejdůležitějších součástí demokracie – v nás lidech.

Summary

This bachelor thesis is about Yugoslavian political system, especially about so called „self-governing“ socialism. After the war, Yugoslavia copied the whole Stalinist model of socialism as the Soviet Union was an example for Yugoslavian communists. Through partisan actions in the region, Yugoslavia felt self-confident. That feeling emerged when Yugoslavia felt pressure from Soviet Union and wanted to be an equal partner instead of a side region. From this position Yugoslavia acted as a concurrent to the Soviet union and was excluded from the Soviet sphere. Therefore, Yugoslavia found itself at the border of spheres at that time and used it very well for her advantage. The distinctive leader Tito would never allow his country to be exhausted. Thus, Yugoslavia searched for a new way of socialism and found it in self-governing system while the main ideologist of the country discovered Karl Marks early thoughts. Self-government was certainly an ambitious project where more power was given to the people, which, regardless of ideology, should function harmoniously as a whole. Self-government was most presented in enterprises where workers, thanks to workers' councils, gained control. The overall political situation in the country is related to local government, especially the cult of leader Tito, who held society together and was such a strong personality that could hardly be replaced. That was also shown after the death of the leader when Yugoslavia began to decompose itself from the insight. The question of whether the self-governing system contributed to the break-up of Yugoslavia is relevant. The self-government system, in combination with Tito held the federation together, while at the same time it gave more rights in the republics hands. Nationalists thoughts,

that are considered as the main reason of the break up, may not be the main driving force.

Použitá literatura

Primární zdroje:

KARDELJ: Komunistická strana Jugoslávie: V boji za novou Jugoslávii, za lidovou moc a socialismus. ÚV KSJ, Bělehrad 1946, 87 stran

KARDELJ: Poznámky o naší společenské kritice, Svoboda, Praha 1966, 186 stran

Sekundární literatura:

ALLCOCK, John B.: Explaining Yugoslavia. Columbia University Press, New York 2000, 499 stran, ISBN 0-231-12054-0

BELLOF, Nora: Tito's flawed legacy. Yugoslavia and the West: 1939 – 84. Victor Gollancz Ltd, Londýn 1985, 287 stran, ISBN 0-575-03668-0

CABADA, Ladislav: Byla Jugoslávie totalitním státem? In: Budil Ivo T.: Totalitarismus. Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni, Plzeň 2005, 115 stran, ISBN 80-903412-3-3

CABADA, Ladislav, KOLARČÍKOVÁ, Markéta: Balkánské komunismy. Libri, Praha 2016, 234 stran. ISBN 978-80-7277-556-9

KOHOUT, Luboš: Specifika socialistického vývoje Jugoslávie 1941-1956. Universita Karlova, Praha 1968, 150 stran

PAVLOWITCH, Stevan K.: The Improbable Survivor. Ohio state university press, Columbus 1988, 167 stran, ISBN 0-8142-9486-4

PELIKÁN, Jan et. al: Dějiny Srbska. NLN, Praha 2013, 677 stran. ISBN 978-80-7422-217-7

PIRJEVEC, Jože: Jugoslávie 1918 – 1992: vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie. Argo, Praha 2000, 537 stran. ISBN 80-7203-277-1

RUSINOW, Dennison: The Yugoslav Experiment 1948-1974. C. Hurst and Company, Londýn 1977, 410 stran, ISBN 0-903983-65-6

ŠESTÁK, Miroslav: Dějiny jihoslovanských zemí. Praha, NLN 1998, 756 stran. ISBN 80-710626-9

VYKOUKAL, Jiří; LITERA, Bohuslav; TEJCHMAN, Miroslav: VÝCHOD. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku. Praha, Libri 2000, 860 stran. ISBN 80-85983-82-6

WOODWARD, Susan L.: *Socialist unemployment: the political economy of Yugoslavia, 1945-1990*. Princeton University Press, Princeton 1995, 443 stran, ISBN 0-691-08645-1

sekundární elektronické zdroje:

DENITCH, Bogdan: Limits and Possibilities : The Crisis of Yugoslav Socialism and State Socialist Systems, University of Minnesota Press, 1986, s. 136. Dostupné z:

<http://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/detail.action?docID=316656> (14.12.2017)

GALLAGHER, Tom. *Outcast Europe: The Balkans, 1789-1989*, Taylor and Francis, 2003, s.381 Dostupné z: <http://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/detail.action?docID=1583086> (10.12.2017)

HAUG, Hilde Katrine. *Creating a Socialist Yugoslavia : Tito, Communist Leadership and the National Question*, I.B.Tauris, 2012, Dostupné z: <http://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/detail.action?docID=945511> (8.12.2017)

JOVIĆ: *Ideologies and National Identities : The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*, edited by John Lampe, and Mark Mazower, Central European University Press, 2003, s. 281. Dostupné z: <http://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/detail.action?docID=3137202>. (10.12.2017)

JOVIĆ, Dejan: *The disintegration of Yugoslavia*, s. 104. Dostupné z: <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/13684310122225037> (10.12.2017)

SWAIN, Geoffrey: *Tito: A Biography*, I.B.Tauris, 2014. Dostupné z: ProQuest Ebook Central, <http://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/detail.action?docID=688308> (7.12.2017)

Nora Beloff, British reporter, <http://www.nytimes.com/1997/02/23/world/nora-beloff-british-reporter-78.html> (10.12.2017)